

Saslušanje djeteta u postupcima međunarodne otmice djece pred Europskim sudom za ljudska prava

Sindičić, Ivan

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:425123>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-21**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Katedra za obiteljsko pravo

Ivan Sindičić

SASLUŠANJE DJETETA U POSTUPCIMA MEĐUNARODNE OTMICE DJECE PRED
EUROPSKIM SUDOM ZA LJUDSKA PRAVA

Diplomski rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Ivan Šimović

Zagreb, lipanj 2023.

Sadržaj

1. UVOD	4
2. PRAVNI IZVORI RELEVANTNI ZA PROBLEMATIKU SASLUŠANJA DJETETA U SUDSKOM ILI UPRAVNOM POSTUPKU.....	5
2.1. Međunarodni globalni dokumenti	5
2.2. Vijeće Europe i Europska unija.....	6
2.3. Republika Hrvatska	8
2.4. Pravo djeteta na izražavanje mišljenja u praksi Europskog suda za ljudska prava	10
3. DOB I ZRELOST DJETETA PRILIKOM OSTVARIVANJA PRAVA NA SASLUŠANJE U POSTUPKU	12
3.1. Iznimke hitnom povratku djeteta.....	12
3.2. Kriterij dobi i zrelosti djeteta.....	13
3.3. Adolescenti i mlađa djeca.....	14
4. ORGNIZACIJA SASLUŠANJA DJETETA	16
4.1. Uloga posebnog zastupnika u postupcima međunarodne otmice djeteta	17
4.1.1. Način komuniciranja s djetetom.....	19
5. KARAKTERISTIKE SASLUŠANJA DJETETA	20
5.1. Pozitivne strane saslušanja djeteta	20
5.2. Opasnosti vezane uz saslušanje djeteta	21
5.3. Utjecaj djetetovog mišljenja na odluku suda ili upravnog tijela	23
6. ZAKLJUČAK	24
LITERATURA	26

Izjava o izvornosti

Ja, Ivan Sindičić pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključivi autor diplomskog rada te da u radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristio drugim izvorima do onih navedenih u radu.

Ivan Sindičić

1. UVOD

Međunarodna otmica djece definirana je kao protupravno odvođenje ili zadržavanje djeteta u državi različitoj od države njegova uobičajenog boravišta, uzimajući da protupravnost takvog zadržavanja ili odvođenje proizlazi iz povrede prava na skrb, dodijeljenog na temelju prava države uobičajenog boravišta djeteta.¹ Takvo protupravno odvođenje ili zadržavanje djeteta predstavlja naglu promjenu djetetove okoline, narušava njegovu stabilnost,² kao i njegovo temeljno pravo na obiteljski život, posebice pravo na održavanje kontakta s oba roditelja, za koje se uzima da je neodvojivo povezano s najboljim interesom svakoga djeteta.³ Vraćanjem protupravno odvedenog ili zadržanog djeteta od strane nadležnog tijela u državu njegova uobičajenoga boravišta, djeluje se u skladu s načelom zaštite najboljeg interesa djeteta, iz razloga što se dijete vraća u poznatu okolinu te se omogućava ostvarivanje prava na skrb otuđenom roditelju.⁴ Ipak, dok je vraćanje djeteta u državu njegova uobičajenoga boravišta u većini slučajeva opravdano i u skladu s njegovim najboljim interesima, postoje iznimke koje nalažu donošenje suprotne odluke. Prilikom procjene postoje li navedene iznimke ili ne, odnosno prilikom procjene što je u djetetovom najboljem interesu, saslušanje djeteta i utvrđivanje njegovih stavova, mišljenja te preferencija, nameće se kao jedan od najvažnijih izvora informacija koje će nadležnim tijelima pomoći u donošenju ispravne odluke.

Ovaj rad baviti će se upravo tematikom saslušanja djeteta u postupcima međunarodne otmice djeteta. Prvenstveno, navest ćemo izvore prava relevantne za materiju saslušanja djeteta, kao i stajališta sudske prakse o tom pitanju. Zatim, bavit ćemo se dobi i zrelošću djeteta kao pretpostavkama saslušanja, te o najboljem načinu organizacije i provođenja saslušanja u predmetnim postupcima. Nadalje bit će riječi o pozitivnim stranama saslušanja djece, kao i

¹ Konvencija o građanskopravnim aspektima međunarodne otmice djece od 25. listopada 1980.; Konvenciju potpisala i ratificirala Savezna Federativna Republika Jugoslavija 27. rujna 1991. (Službeni list SFRJ, Međunarodni ugovori, br. 7/91.); notifikacijom o sukcesiji Republika Hrvatska je stranka od 8. listopada 1991. (Narodne novine, Međunarodni ugovori, br. 4/94.), (dalje: Haška konvencija), čl. 3.

² Župan, M., Drventić, M., *Prekogranične građanskopravne otmice djece*, u: Župan, M. *et al.*, *Prekogranično kretanje djece u Europskoj uniji*, Pravni fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek, 2019., str. 347.

³ European Union Agency for Fundamental rights, European Court of Human Rights, Council of Europe, *Handbook on European law relating to the rights of the child*, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2022., str. 95. (dostupno na: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-coe-2022-handbook-child-rights_en.pdf)

⁴ U tom smislu vidi presudu Velikog Vijeća Europskog suda za ljudska prava (dalje: ESLJP) u predmetu X protiv Latvije, Zahtjev br. 27853/09 od 26. studenog 2013., par. 35

opasnostima koje se mogu pojaviti tijekom saslušanja. Naposljetku, u radu ćemo se baviti utjecajem koje bi djetetovo mišljenje trebalo imati na meritornu odluku, iza kojeg poglavlja slijede zaključne napomene.

2. PRAVNI IZVORI RELEVANTNI ZA PROBLEMATIKU SASLUŠANJA DJETETA U SUDSKOM ILI UPRAVNOM POSTUPKU

Svatko ima pravo sudjelovati u postupcima u kojima se odlučuje o njegovim pravima i interesima. To načelo demokratskog društva vidljivo prožima sva područja ljudskog djelovanja, a njegova važnost posebno je naglašena u sudskim i upravnim postupcima. Razmatrajući postupak međunarodne otmice djeteta, vidljivo je da će odluka suda, odnosno upravnog tijela imati značajan utjecaj na interese djeteta, prvenstveno na pitanje njegova obiteljskog života. Stoga, djetetu mora biti pružena efektivna mogućnost sudjelovanja u postupku, izražena u prvom redu kroz priliku da izrazi svoje stavove i mišljenja. Važnost navedenog prava jasno proizlazi iz njegove implementacije u sve važnije propise i dokumente na međunarodnoj, europskoj te nacionalnoj razini, čija tematika obuhvaća ljudska prava, pa tako i prava djece kao posebnu kategoriju ljudskih prava.

2.1. Međunarodni globalni dokumenti

Opća deklaracija o ljudskim pravima (dalje: Opća deklaracija),⁵ kao dokument koji predstavlja prekretnicu u povijesti ljudskih prava, propisuje pravo svakoga na slobodu mišljenja i izražavanja, uključujući pravo na traženje i primanje informacija.⁶ Također, njome se propisuje i pravo svakoga da ga sasluša neovisan i nepristran sud radi utvrđenja njegovih prava i obveza.⁷ Iako navedenim odredbama ista prava nisu izričito priznata djeci, uzimajući u obzir odredbu kojima se svima jamči pravo da pred zakonom budu priznati kao osoba,⁸ kao i odredbu koja svima jamči jednakost pred zakonom, bez bilo kakve diskriminacije,⁹ moguće je argumentirati protezanje navedenih odredaba i na djecu. Neovisno o takvom teoretskom razmatranju, Opća deklaracija, kao jedan od najznačajnijih dokumenata iz područja ljudskih

⁵ Opća Deklaracija o ljudskim pravima, Narodne novine – Međunarodni ugovori, br. 12/2009. (dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/medunarodni/2009_11_12_143.html)

⁶ Ibid., čl. 19.

⁷ Ibid., čl. 10.

⁸ Ibid., čl. 6.

⁹ Ibid., čl. 7.

prava, izniman utjecaj imala je na donošenje drugih konvencija i propisa, koje će prava navedena u njoj dodatno proširiti i učvrstiti. Jedna od tih konvencija je i Konvencija o pravima djeteta (dalje: KPD),¹⁰ koja jamči djeci sposobnoj da oblikuju svoje mišljenje, pravo da to mišljenje izraze u svim stvarima koje ih se tiču.¹¹ Tom pravu posebna važnost pridana je u svim sudskim i upravnim postupcima koji se tiču djeteta te ona svoje pravo mogu ostvariti osobno ili putem zastupnika, ovisno o procesnim pravilima pojedinih zemalja.¹²

Kako su države potpisnice navedenih konvencija, u većini slučajeva ujedno i potpisnice Haške konvencije, prava navedena u njima primjenjiva su i u slučajevima međunarodne otmice djece. Što se tiče same Haške konvencije, ona ne sadrži izričitu odredbu koja djeci daje pravo na izražavanje mišljenja tijekom postupka. Ipak, navedeno pravo implicitno proizlazi iz njezinih odredaba, posebice iz članka 13., koji propisuje mogućnost suda ili upravnog tijela da odbije zahtjev za povratkom djeteta, ako utvrdi da se samo dijete njemu protivi.¹³

2.2. Vijeće Europe i Europska unija

Nadahnuta Općom deklaracijom, Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (dalje: EKLJP)¹⁴, donesena u sklopu Vijeća Europe, postavlja temeljni okvir zaštite ljudskih prava u Europi. Dok sama EKLJP ne sadrži izričite odredbe koje bi djetetu jamčile pravo na sudjelovanje i izražavanje mišljenja, kako općenito, tako ni u postupcima koji se tiču njegovih interesa, djelovanjem Europskog suda za ljudska prava (dalje: ESLJP), posebice u predmetima koji proistječu iz navodnih povreda članka 8. EKLJP-a, odnosno prava na poštovanje privatnog i obiteljskog života, navedena prava postepeno bivaju prepoznata te dobivaju oblik. Isprva, pravo djeteta na sudjelovanje u postupku razmatrano je u sklopu roditeljskog prava na obiteljski život. Tako je ELJSP u predmetu *Sahin protiv Njemačke*¹⁵ prvotno smatrao da propust domaćih tijela da saslušaju dijete tijekom postupka predstavlja povredu članka 8. EKLJP, iz razloga što navedeni propust ukazuje na nedovoljno uključivanje podnositelja zahtjeva, odnosno oca

¹⁰ Konvencija o pravima djeteta, Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori, br. 15/90. Preuzeta u pravni poredak Republike Hrvatske na temelju notifikacije o sukcesiji, Narodne novine – Međunarodni ugovori, br. 12/93 i 20/97.

¹¹ Ibid. čl. 12.

¹² Ibid.

¹³ *Op.cit.*, bilj. 1., čl. 13.

¹⁴ Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, Narodne novine, Međunarodni ugovori, br. 18/97., 6/99., 14/02., 13/03., 9/05., 1/06. i 2/10.

¹⁵ ESLJP, Veliko vijeće, Predmet Sahin protiv Njemačke, Zahtjev br. 30943/96, 8. srpnja 2003.

djeteta u postupak.¹⁶ Ipak, napredcima u području prava djeteta, posebice donošenjem KPD-a, dijete se sve više poima kao subjekt, a ne objekt prava te kao nositelj prava koja samo njemu pripadaju.¹⁷ Pravo djeteta na sudjelovanje i izražavanje mišljenja prestaje biti promatrano kao produžetak roditeljskog prava na obiteljski život, te počinje uživati samostalnu zaštitu u sklopu članka 8. EKLJP-a. Stoga, dok članak 8. EKLJP-a ne sadrži nikakve izrijekom navedene postupovne uvjete, proces donošenja odluke u obiteljskim stvarima mora biti pravičan, što podrazumijeva, uzimajući u obzir posebne okolnosti svakog slučaja, uključivanje roditelja i djece u sam proces, u dovoljnoj mjeri da njihovi interesi budu dostatno zaštićeni.¹⁸

Govoreći o pravu djeteta na sudjelovanje i izražavanje mišljenja u sklopu Vijeća Europe, potrebno je, osim EKLJP-a i njezine primjene od strane ESLJP-a, istaknuti i Europsku konvenciju o ostvarivanju dječjih prava (dalje: EKODP).¹⁹ EKODP-om se svakom djetetu koje ima određenu sposobnost razumijevanja, jamči da će tijekom postupka pred sudbenim tijelom koji se tiče njegovih prava i interesa, biti konzultirano te će imati pravo izraziti svoje mišljenje.²⁰ Također, kako bi dijete u najvećem opsegu iskoristilo spomenuto pravo, priznaje mu se pravo da od suda traži i dobije sve relevantne informacije, kao i da bude obaviješteno o mogućim posljedicama koje bi njegovo mišljenje moglo prouzročiti.²¹ Istovjetne odredbe nalazimo i u Smjernicama Odbora ministara Vijeća Europe o pravosuđu prilagođenom djeci (dalje: Smjernice)²², uz dodatak da djetetova dob ne smije biti jedini razlog koji će spriječiti njegovo saslušanje, kao i da djetetovim stavovima i mišljenjima treba biti pružena dužna težina u skladu s njegovom dobi i zrelošću.²³ Naposljetku, važnost koju Vijeće Europe pridaje sudjelovanju i saslušanju djeteta, kako u postupcima koji se tiču njegovih prava i interesa, tako i općenito, vidljiva je iz uvoda Preporuke Vijeća Europe o participaciji djece i osoba mlađih od 18 godina,²⁴ koja navodi da pravo djeteta da bude saslušano u svim situacijama predstavlja

¹⁶ *Op.cit.*, bilj. 15., § 54.

¹⁷ UN Committee on the rights of the child (2003). General comment No. 5 (2003) – General measures of implementation of the Convention on the Rights of the Child, CRC/GC/2003/5, 27 November 2003., par. 21. and 66. (dostupno na: <https://www.refworld.org/legal/general/crc/2003/en/36435>)

¹⁸ ESLJP, Predmet W. protiv Ujedinjenog Kraljevstva, presuda od 8. srpnja 1987., Series A no. 121, § 64.

¹⁹ Europska konvencija o ostvarivanju dječjih prava, Narodne novine – Međunarodni ugovori, br. 1/2010, 3/2010.

²⁰ *Ibid.*, čl. 3.

²¹ *Ibid.*, čl. 3.

²² Council of Europe, Committee of Ministers of the council of Europe Guidelines on child friendly justice, 17 November 2010. (dostupno na: <https://rm.coe.int/16804b2cf3>)

²³ *Ibid.* str. 28.

²⁴ Council of Europe: Committee of Ministers, Recommendation CM/Rec(2012)2 of the Committee of Ministers to member States on the participation of children and young people under the age of 18, 28 March 2012.

sastavnicu ljudskog dostojanstva i zdravog razvoja djece te mladih osoba, kao i da njihovi potencijalni doprinosi čine jedinstveni resurs za jačanje ljudskih prava, demokracije i socijalne kohezije u europskim zajednicama.²⁵

Osim u sklopu Vijeća Europe, pravo djeteta na sudjelovanje i izražavanje mišljenja zaštićeno je unutar Europske unije, organizacije koja je uz Vijeće Europe najznačajnije utjecala na razvoj, zaštitu i promicanja ljudskih prava na području Europe. Tako je Poveljom Europske unije o temeljnim pravima (dalje: Povelja)²⁶ propisano pravo djeteta na slobodno izražavanje mišljenja, kojega prati, sukladno njegovoj dobi i zrelosti, obveza uvažavanja izraženih mišljenja u stvarima koje ga se tiču.²⁷Što se tiče pitanja saslušanja djece u postupcima međunarodne otmice djeteta, ona je na razini Europske unije uređena Uredbom Vijeća EU o nadležnosti, priznavanju i izvršenju odluka u bračnim sporovima i u stvarima povezanim s roditeljskom odgovornošću te o međunarodnoj otmici djece (dalje: Uredba Bruxelles IIb).²⁸ Uredba nadopunjuje odredbe Haške konvencije te se ta dva pravna instrumenta, u situacijama postojanja nadležnosti suda države članice Europske unije, primjenjuju komplementarno. Jedno od područja koje je šire regulirano Uredbom je pravo djeteta da bude saslušano u tijeku postupku. Uredba, za razliku od Haške konvencije, sadrži izričitu odredbu koja jamči svakom djetetu, koje je u stanju oblikovati svoja mišljenja, stvarnu i učinkovitu mogućnost izražavanja svojega mišljenja u postupcima na koje se Uredba odnosi,²⁹ kao i odredbu kojom se primjenjivost navedenog prava eksplicitno proširuje i na postupke međunarodne otmice djeteta.³⁰

2.3. Republika Hrvatska

Republika Hrvatska, postavši strankom navedenih međunarodnih konvencija te državom članicom Vijeća Europe i Europske unije, regulativu koja djetetu jamči pravo na izražavanje

²⁵ *Op.cit.*, bilj. 24., str. 2.

²⁶ Charter of fundamental rights of the European Union (2012), Official Journal of the European Union, C 326, 26.10.2012.

²⁷ *Ibid.* čl. 24.

²⁸ Council Regulation (EU) 2019/1111 of 25 June 2019 on jurisdiction, the recognition and enforcement of decisions in matrimonial matters and the matters of parental responsibility, and on international child abduction (recast)

²⁹ *Ibid.* čl. 21.

³⁰ *Ibid.* čl. 26.

mišljenja u svim stvarima koje ga se tiču, kako općenito, tako i u slučajevima međunarodne otmice djeteta, učinila je dijelom svojeg unutarnjeg pravnog poretka. Ipak, neovisno o preuzetim propisima, pravo djeteta na sudjelovanje i izražavanje mišljenja, svoju zaštitu uživa i unutar domaćeg zakonodavstva. Prvenstveno, Člankom 86. stavkom 1. Obiteljskog zakona (dalje: ObZ)³¹ propisuje se obveza roditelja i drugih osoba koje skrbe o djetetu na poštovanje mišljenja djeteta u skladu s njegovom dobi i zrelošću.³² Što se tiče sudjelovanja djeteta u postupcima pred nadležnim tijelima, člankom 360. ObZ-a propisuje se obveza suda da djetetu omogući izražavanje vlastitog mišljenja u postupcima u kojima se odlučuje o njegovim pravima i interesima, dopuštajući odstupanje od takve obveze samo u slučajevima u kojima dijete odbija iskoristiti svoje pravo te kada za to postoje posebno opravdani razlozi koji onda moraju biti obrazloženi u konačnoj odluci suda.³³ Kako bi navedeno pravo na izražavanje mišljenja dijete iskoristilo u punom opsegu, člankom 86. stavkom 2. ObZ-a propisuje se pravo djeteta da u svim postupcima u kojima se odlučuje o nekom njegovom pravu ili interesu, dijete ima pravo na prikladan način saznati važne okolnosti slučaja, dobiti savjet i izraziti svoje mišljenje te biti obaviješteno o mogućim posljedicama poštivanja njegova mišljenja.³⁴

Dok će navedeno zakonodavno uređenje jamčiti djetetu pravo na sudjelovanje i izražavanje mišljenja u postupcima međunarodne otmice djeteta, Zakon o provedbi Konvencije o građanskopravnim vidovima međunarodne otmice djece³⁵ svejedno sadržava odredbe koje osiguravaju sudjelovanje djeteta u postupku pred nadležnim tijelima. Tako se Zakonom propisuje obveza tijela nadležnih za provedbu Konvencije da osobito paze na zaštitu prava i dobrobiti protupravno odvedenog ili zadržanog djeteta, kao i pravo djeteta na stručnu pomoć kako bi na prikladan način saznalo važne činjenice i okolnosti slučaja i izrazilo svoje mišljenje, koje će onda biti uzeto u obzir u skladu s njegovom dobi i zrelosti.³⁶ Što se tiče samog načina pribavljanja djetetovog mišljenja, ono je u domaćem zakonodavstvu uređeno Pravilnikom o načinu pribavljanja mišljenja djeteta.³⁷ Tako će se djetetu koje je navršilo četrnaest godina

³¹ Obiteljski zakon (NN 103/15, 98/19, 47/20, 49/23, 156/23)

³² Ibid., čl. 86. st. 1.

³³ Ibid., čl. 360.

³⁴ Ibid., čl. 86. st. 2.

³⁵ Zakon o provedbi Konvencije o građanskopravnim vidovima međunarodne otmice djece (Narodne novine, br. 99/18.)

³⁶ Ibid., čl. 7.

³⁷ Pravilnik o načinu pribavljanja mišljenja djeteta (Narodne novine, br. 123/15)

omogućiti da svoje mišljenje izrazi samostalno, a u nazočnosti stručne osobe samo ako to zahtijevaju okolnosti slučaja, dok će dijete mlađe od četrnaest godina svoje mišljenje izražavati putem posebnog skrbnika ili druge stručne osobe.³⁸ Nadalje, djeca će uvijek izražavati svoje mišljenje bez nazočnosti roditelja ili skrbnika, odnosno druge osobe koje skrbi o djetetu,³⁹ dok će se radi zaštite djeteta, utvrđivanje mišljenja prekinuti, ako stručna osoba ili poseban skrbnik utvrdi da dijete ne razumije postupak i nije sposobno izraziti svoje mišljenje, te ako bi izražavanje mišljenja predstavljalo opasnost za razvoj, odgoj i zdravlje djeteta.⁴⁰

2.4. Pravo djeteta na izražavanje mišljenja u praksi Europskog suda za ljudska prava

Analizirajući relevantnu sudsku praksu, vidljivo je da sudovi stavljaju iznimnu važnost na potrebu saslušanja djeteta u postupcima koji se tiču njegovih prava ili interesa. Jedan od najboljih primjera koji ilustrira navedenu važnost, predstavlja odluka ESLJP-a u predmetu *M. i M. protiv Hrvatske*.⁴¹ Postupak se, pred domaćim sudovima vodio oko pitanja roditeljske skrbi maloljetnog djeteta M., između njezine majke gđe. M. i oca I. M., protiv kojega su tijekom postupka iznesen optužbe o zlostavljanju M. Jedan od razloga zbog kojega je postupak pokrenut pred ESLJP-om, bila je i povreda prava mladb. M. na saslušanje i sudjelovanje u postupku, kojeg ESLJP štiti u sklopu prava na poštivanje privatnog i obiteljskog života, propisanog člankom 8. EKLJP-a. Naime, tijekom četiri godine trajanja postupka, mladb. M. koja je u vrijeme njegova početka navršila devet i pol godina, u više je navrata pred različitim stručnjacima jasno izrazila želju da stanuje s majkom.⁴² Ipak, iako su stručnjaci utvrdili da je M. iznadprosječno inteligentna te da je postigla dob i stupanj razvoja potreban da bude saslušana u postupku,⁴³ priliku da izrazi svoje mišljenje pred sudom nije joj pružena. ESLJP je, uzevši navedene okolnosti u obzir, utvrdio da je u postupku pred domaćim tijelima uistinu došlo do povrede članka 8. EKLJP u odnosu na mladb. M., navodeći da ne može biti rečeno da su djeca koja su sposobna formirati svoje mišljenje dovoljno uključena u proces donošenja odluka ako im nije

³⁸ *Op.cit.*, bilj. 37., čl. 2.

³⁹ *Ibid.*, čl. 4.

⁴⁰ *Ibid.*, čl. 8. st. 2.

⁴¹ ESLJP, Predmet M. i M. protiv Hrvatske, Zahtjev br. 10161/12, 3 rujna 2015.

⁴² *Ibid.*, § 23-24, § 28 i 32.

⁴³ *Ibid.*, § 20.

pružena mogućnost da budu saslušana, odnosno mogućnost da izraze svoje mišljenje.⁴⁴ Također, ESLJP je ustvrdio da iako djeca ne posjeduju punu autonomiju odraslih osoba, ona su svejedno nositelji prava te njihova ograničena autonomija koja se postepeno proširuje njihovim odrastanjem dolazi do izražaja kroz njihovo pravo da budu savjetovana i saslušana u slučajevima koje se tiču njihovih prava i interesa.⁴⁵

Navedeni generalni principi koje ELJSP uspostavlja u predmetu *M. i M. protiv Hrvatske*, a koji se tiču djetetovog prava na sudjelovanje i izražavanje mišljenja u postupku, do izražaja dolaze i u predmetu *C. protiv Hrvatske*,⁴⁶ jednom od rijetkih predmeta koji je pred ESLJP-om pokrenut samostalnim zahtjevom malodobnog djeteta. Naime, podnositelj zahtjeva C. navodi da mu je u drugom postupku o roditeljskoj skrbi, koji se vodio između njegovih roditelja, propustom imenovanja posebnog skrbnika, kao i time što mu nije bila pružena prilika izražavanja mišljenja, povrijeđeno pravo na poštovanje obiteljskog života. Pritom, važno je naglasiti da je psihologijsko-psihijatrijsko vještačenje roditelja i podnositelja zahtjeva, koje je provedeno kako bi se provjerili navodi majke da je C. seksualno zlostavljan od strane oca, odbacilo navode da je otac seksualno zlostavljao C., no istodobno je upozorilo na neprimjereno ponašanje majke prema podnositelju koje predstavlja emocionalno zlostavljanje te da nezdrava simbiotska veza koju podnositelj ima s majkom za njega predstavlja glavni razvojni rizik.⁴⁷ Unatoč argumentima tužene države da nije bilo potrebno saslušati podnositelja zahtjeva u postupku zato što je njegova želja da živi s majkom bila jasna, kao ni da podnositelju zahtjeva nije bio potreban poseban zastupnik jer nije bio stranka u postupku,⁴⁸ ESLJP zaključuje da je u postupku pred domaćim vlastima uistinu došlo do povrede prava na poštovanje obiteljskog života podnositelja zahtjeva. Prvenstveno, ELJSP utvrđuje da dijete nije tijekom postupka nije bilo saslušano od strane domaćih tijela, te da sukladno pravnim standardima koji su izloženi u predmetu *M. i M. protiv Hrvatske*, ne vidi argumente zbog kojih domaća tijela nisu razmotrila direktno uključivanje podnositelja zahtjeva u postupak kao niti provođenje ispitivanja njegove sposobnosti.⁴⁹ Što se tiče pitanja imenovanja posebnog zastupnika djetetu, ELJSP je utvrdio da

⁴⁴ *Op.cit.*, bilj. 41., § 181.

⁴⁵ *Ibid.*, § 171.

⁴⁶ ESLJP, Predmet C. protiv Hrvatske, Zahtjev br. 80117/17, 3. listopada 2020.

⁴⁷ *Ibid.*, §§ 12-21.

⁴⁸ *Ibid.*, § 75.

⁴⁹ *Ibid.*, §§ 79-80.

je situacija u kojoj se podnositelj zahtjeva našao, kao dijete rastavljenih roditelja u postupku o utvrđivanju roditeljske skrbi, upravo situacija u kojem bi djetetu trebao posebni skrbnik, kako bi mogao zaštititi vlastite interese.⁵⁰

3. DOB I ZRELOST DJETETA PRILIKOM OSTVARIVANJA PRAVA NA SASLUŠANJE U POSTUPKU

3.1. Iznimke hitnom povratku djeteta

Kao što je navedeno u uvodu, dok je hitan povratak nezakonito odvedenog ili zadržanog djeteta načelno u skladu s načelom najboljeg interesa djeteta,⁵¹ posebne okolnosti prisutne u određenim situacijama zahtijevat će donošenje odluke od strane nadležnog tijela kojima će odbiti povratak nezakonito odvedenog/zadržanog djeteta. Takva odluka biti će u skladu s djetetovim najboljim interesima u onim slučajevima u kojima bi povratak djeteta, predstavljao opasnost po njegovo zdravlje i razvoj. Navedene iznimke povratku djeteta jasno su navedene u Haškoj konvenciji i to u odredbama članka 12., 13. i 20. Tako članak 12. navodi da nadležno tijelo može odbiti povratak djeteta ako je postupak o njegovom povratku pokrenut nakon proteka roka od jedne godine od njegova nezakonitog odvođenja ili zadržavanja. Isti članak ipak ovlašćuje nadležno tijelo da i nakon proteka roka od godine dana naredi povratak djeteta, osim u situacijama u kojima se dokaže da se dijete prilagodilo novoj okolini. Prema članku 13. Haške konvencije, nadležno tijelo može odbiti povratak djeteta ako se dokaže da osoba koja je pokrenula predmetni postupak za povratak djeteta nije ostvarivala pravo na skrb u vrijeme odvođenja ili zadržavanja djeteta, odnosno ako se inicijalno složila ili naknadno pristala na odvođenje ili zadržavanje djeteta; ako se dokaže da bi povratak izložio dijete ozbiljnoj fizičkoj ili psihičkoj opasnosti ili ga na drugi način stavio nepodnošljivu situaciju; te ako se samo dijete protivi povratku, a prema stajalištu tijela pred kojim se vodi postupak, steklo je dob i stupanj zrelosti pri kojem je potrebno uzeti u obzir njegovo mišljenje. Naposljetku, članak 20. Haške

⁵⁰ *Op.cit.*, bilj. 46., § 77.

⁵¹ Šimović, I., Majstorović, I., Povreda prava na obiteljski život u postupcima međunarodne otmice djece: o značenju načela žurnog postupanja, Hrvatska pravna revija, 17, 2017., 11., str. 4

konvencije propisuje da će nadležno tijelo odbiti povratak djeteta ako bi to predstavljalo kršenje osnovnih načela zaštite ljudskih prava i temeljnih sloboda države u kojoj je zahtjev podnesen.

3.2. Kriterij dobi i zrelosti djeteta

Dob i zrelost djeteta, člankom 13. Haške konvencije, propisani su kao uvjet koje dijete treba ispuniti kako bi na temelju njegova protivljenja povratku, nadležno sudsko ili upravno tijelo, moglo donijeti odluku kojom će spriječiti njegov povratak u državu uobičajenog boravišta iz koje je protupravno odveden.⁵² Također, njih, kao kriterije procjene djetetova mišljenja, pronalazimo i u članku 12. KPD-a, kao i u članku 21. Uredbe Bruxelles IIB, koji navode da će se stavovi djeteta u postupku, ako je u stanju oblikovati vlastito mišljenje, uzeti u obzir i uvažiti sukladno njegovoj dobi i stupnju razvoja.⁵³ Slijedom navedenog, vidljivo je da dob i zrelost djeteta igraju ključnu ulogu prilikom odlučivanja nadležnog tijela hoće li saslušati dijete u postupku, kao i prilikom utvrđivanja težine koja će biti pridana izraženom mišljenju djeteta u konačnoj odluci.

Ipak, ni Haška konvencija, kao niti KPD odnosno Uredba Bruxelles IIB ne sadrže odredbe koje bi dodatno pojasnile koju to dob i stupanj razvoja dijete treba postići kako bi njegovo mišljenje bilo uvaženo, kao niti smjernice koje bi omogućile njihovo utvrđivanje. Tradicionalno gledajući, dijete, kao član obitelji koje je do adolescencije skoro u potpunosti zavisno od svojih roditelja, promatrano je više kao kvazi-objekt koji pripada roditeljima, nego individualna osoba. Takvo stajalište zauzeto je i u pravnoj sferi, zanemarujući glas djeteta u postupku, posebice u postupcima koje se tiču roditeljske skrbi glede djeteta. Smatralo se da djeca, osobito prije adolescencije, nemaju sposobnost donositi razumne odluke o važnim stvarima,⁵⁴ stajalište koje najbolje ilustrira navod iz dijela Pryora i Emrya: „Prihvaćeno stajalište je da djeca nisu sposobna reći ništa razumno do otprilike dvanaeste godine života.“⁵⁵

⁵² *Op.cit.*, bilj. 1., čl. 13.

⁵³ *Op.cit.*, bilj. 10., čl. 12.; *Op.cit.*, bilj. 28., čl. 21.

⁵⁴ Parkinson, P., Cashmore, J., *The voice of child in family law disputes*, Oxford university press, New York, 2008., str. 3.

⁵⁵ Pryor, J., Emry, R., *Children of divorce*, u: Pufall, P., Unsworth, R. (ur.), *Rethinking Childhood*, Ruetgers University Press, 2004., str. 171.

Takvo binarno gledište, koje pretpostavlja da djeca tek navršenjem točno određenih godina života imaju sposobnost formirati relevantno mišljenje, sve se više napušta. Iako ih se ne može usporediti s odraslim osobama, pogrešno je pretpostaviti da su sva djeca nesposobna i da ne mogu izraziti svoje stavove.⁵⁶ Društvene znanosti nam govore da, iako postoje generalne sličnosti u odrastanju između djece, svako dijete je jedinstveno te stoga ne bi trebalo čuditi da se razvijaju različitim brzinama. Na odrastanje i razvoj djeteta, osim kronološke dobi, utjecaj imaju i njegova inteligencija, obrazovanje, socio-ekonomski status, geografska lokacija, obiteljska situacija, kultura te njegovo životno iskustvo.⁵⁷ Stoga, vidljivo je da dob djeteta, iako može poslužiti kao naputak nadležnim tijelima, nije jedini niti presudan kriterij kojega bi trebali uzeti u obzir prilikom prosuđivanja njegovih sposobnosti. Stajalište koje prihvaća da na djetetovo odrastanje i razvoj utjecaj imaju različiti čimbenici, a ne samo njegova kronološka dob, vidljiva je i iz izvještaja s objašnjenjima uz Hašku konvenciju, koji govoreći o članku 13., navodi da su svi napori, kako bi se postigao sporazum o minimalnoj dobi pri kojoj bi se mišljenja djeteta trebali uzeti u obzir, ostali bezuspješni, jer su se svi prijedlozi činili umjetnima, arbitrarnima.⁵⁸ Uzevši sve navedeno u obzir, ne začuđuje što ni KPD niti Uredba Bruxelles IIb, kao niti Haška konvencija, ne propisuju minimalnu dob koje bi dijete trebalo navršiti kako bi bilo saslušano u postupku.

3.3 Adolescenti i mlada djeca

Haška konvencija u odredbi članka 4. propisuje da se će se prestati primjenjivati onda kad dijete napuni 16 godina života.⁵⁹ Takva granica svoje opravdanje pronalazi u činjenici da je dijete starije od 16 godina na korak do punoljetnosti, odnosno potpune autonomije te kao takvo ima vlastite ideje i stavove koji teško mogu biti zanemareni od strane jednog ili obaju roditelja, kao niti od strane sudskih ili administrativnih tijela.⁶⁰ Sukladno tomu, što je dijete bliže dobi od 16 godina njegovom će mišljenju biti pridana veća važnost te će nadležno tijelo vjerojatnije

⁵⁶ Elrod, L., Client-Directed Lawyers for Children: It Is the Right Thing to Do?, 27 Pace L. Rev. 869, 2007., str. 879.

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Perez-Vera, E., Explanatory Report, in 3 Hague Conference on Private International Law: Actes et documents de la Quatorzieme session, 6 au 25 octobre 1980, Tome III, Enlevement d'enfants 460, II 113 (1982), available at <http://www.hcch.netie/conventionslexpl28e.htm>, str. 433.

⁵⁹ *Op.cit.*, bilj. 1., čl. 4.

⁶⁰ *Op.cit.*, bilj. 58., str. 450.

uvažiti njegovo protivljenje povratku u državu uobičajenog boravišta. Takvo uvažanje mišljenja starijeg djeteta od strane suda proizlazi jednim dijelom iz socijalne prihvaćenosti autonomije adolescenata, dok drugim dijelom proizlazi iz razumijevanja praktičnih poteškoća povezanih s neuvažavanjem njihovih želja. Nakon određenog stadija odrastanja bilo bi besmisleno, čak i kontraproduktivno i štetno, pokušati prisiliti dijete da se prilagodi situaciji kojoj se, iz bilo kojeg razloga, protivi.⁶¹ Kao što je navedeno u izvještaju uz Hašku konvenciju, bilo bi vrlo teško opravdati situaciju u kojoj bi dijete od 15 godina trebalo biti vraćeno unatoč izraženom protivljenju.⁶² Slijedom navedenog, kad dijete napuni određene godine života, godine koje se najčešće poklapaju s njegovim ulaskom u adolescenciju, dobiti će priliku da u gotovo svim postupcima koji se tiču njegova prava na obiteljski život izrazi svoje stavove i mišljenja, dok će sud, navedenim mišljenjima pridati znatnu težinu.

Što se tiče mlađe djece situacija se ponešto razlikuje. Dok kod nadležnog tijela i dalje leži ovlast da odluči hoće li saslušati, na koji način će saslušati te koliku će važnost pridati izraženom mišljenju djeteta, pri donošenju navedenih odluka sudovi, odnosno upravna tijela, oslanjaju se u velikom dijelu na mišljenja stručnih osoba. Takav različit tretman adolescenata i mlađe djece po pitanju njihova saslušanja u postupku, najbolje je demonstriran u presudi ESLJP-a u predmetu *Zelikha Magomadova protiv Rusije*.⁶³ Kako bi odlučio je li podnositeljici zahtjeva prekršeno pravo na poštivanje obiteljskog života, ESLJP je morao utvrditi je li postupak pred ruskim sudom vođen ispravno. Dio takve analize bilo je i pitanje saslušanja djece podnositeljice zahtjeva. Članak 57. Obiteljskog zakonika Ruske Federacije propisuje pravo djeteta da bude saslušano prilikom rješavanja o bilo kojem problemu u obiteljskim stvarima koje se tiču njegovih interesa, pravo da bude saslušano tijekom sudskih i administrativnih postupaka, kao i obvezu nadležnih tijela da izraženo mišljenje moraju uzeti u obzir ako je dijete navršilo deset godina života, osim u slučajevima kada bi to bilo protivno njegovim interesima.⁶⁴ Iako je ruski sud saslušao dvoje najstarije djece podnositeljice zahtjeva, koje su tijekom postupka imale šesnaest i četrnaest godina, priliku da izraze svoje mišljenje propustio je pružiti

⁶¹ ESLJP, Predmet C. protiv Finske, Zahtjev br. 18249/02, 9. svibnja 2006., § 57.

⁶² *Op.cit.*, bilj. 58., str. 433.

⁶³ ESLJP, *Zelikha Magomadova protiv Rusije*, Zahtjev br. 58724/14, 8. listopada 2019.

⁶⁴ THE FAMILY CODE OF THE RUSSIAN FEDERATION NO. 223-FZ OF DECEMBER 29, 1995 (with the Amendments and Additions of November 15, 1997, June 27, 1998, January 2, 2000, August 22, December 28, 2004, June 3, December 18, 29, 2006, July 21, 2007, June 30, 2008), Art. 57.

ostaloj djeci tužiteljice, koja su u vrijeme postupka imali trinaest, jedanaest, deset i sedam godina. Slijedom navedenog, ESLJP je ustvrdio da je postupak pred sudom u Rusiji bio manjkav te kao takav nije omogućio da najbolji interes djece bude utvrđen.⁶⁵ Argumentacija koju je ESLJP koristio kako bi pojasnio propust ruskog suda u omogućavanju svoj djeci podnositeljice zahtjeva da izraze svoje mišljenje tijekom postupka, najbolje ilustrira razliku u saslušanju djece različite dobi pred sudskim i administrativnim tijelima. Naime, govoreći o trinaestogodišnjem i jedanaestogodišnjem djetetu, ESLJP je kao propust domaćih tijela odredio činjenicu što im nije dana prilika da budu saslušani u postupku, dok je kao problem u vezi sedmogodišnjeg i desetogodišnjeg djeteta, proizlazio iz činjenice što ruski sud nije zatražio mišljenje stručne osobe oko pitanja mogu li oni biti, sukladno dobi i zrelosti, saslušani pred sudom, uz pomoć dječjeg psihologa, ako se za to pokaže potreba.⁶⁶

4. ORGNIZACIJA SASLUŠANJA DJETETA

Organizacija i način provođenja saslušanja djeteta imaju presudnu važnost u umanjivanju stresa s kojim bi se dijete moglo suočiti, kao i otklanjanu traumatičnih iskustava koje bi mogle proizaći iz njegovog sudjelovanja u postupku međunarodne otmice djeteta. Prije svega, potrebno je naglasiti da je pravo djeteta da izrazi svoje mišljenje njegovo pravo, no ne i njegova obveza.⁶⁷ Stoga, nadležna tijela trebaju pružiti djetetu sve potrebne informacije i savjete kako bi ono moglo donijeti odluku oko svoga saslušanja, koja će biti u skladu s njegovim najboljim interesom. Nadalje, ako dijete odluči da želi biti saslušano, trebaju mu biti pružene sve informacije o tome kako da djelotvorno iskoristi svoje pravo te mu treba biti naglašeno da njegovo saslušanje neće nužno biti presudno prilikom donošenja konačne odluke.

Što se tiče samog saslušanja, dijete bi trebalo biti posavjetovano o načinu na koji želi biti saslušano, a sredstva koja će biti upotrijebljena prilikom njegova saslušanja trebaju biti prilagođena djetetovoj mogućnosti razumijevanja i sposobnosti komuniciranja, vodeći računa

⁶⁵ *Op.cit.*, bilj. 63., § 117.

⁶⁶ *Ibid.* § 116.

⁶⁷ Korać Graovac, A., Pravo djeteta da bude saslušano - Opći komentar br. 12 Odbora za prava djeteta (2009.), u: Filipović, G., Osmak Franjić, D. (ur.), *Dijete u pravosudnom postupku – Primjena Europske konvencije o ostvarivanju dječjih prava*, Zbornik priopćenja sa stručnih skupova pravobraniteljice za djecu, Ured pravobranitelja za djecu Republike Hrvatske, Zagreb, 2012., str. 120.

o okolnostima slučaja.⁶⁸ Jezik koji se koristi tijekom postupka treba biti primjeren djetetovoj dobi i razini razumijevanja, dok se prema djetetu treba odnositi s poštovanjem i osjetljivošću, uzimajući u obzir njegovu dob, posebne potrebe, zrelost i razinu razumijevanja, kao i njegove moguće poteškoće u komuniciranju.⁶⁹ Prostor u kojem bi se obavljao razgovor s djetetom trebao bi biti izvan sudnice, opremljen i prilagođen za rad s djetetom, te bi u njemu trebalo osigurati privatnost, sigurnost djeteta i nesmetan rad.⁷⁰ Također, takav prostor trebao bi biti ugodan, topao i neslužben, kako bi se u njemu dijete osjećalo sigurno i opušteno.⁷¹ Istovremeno, sudske rasprave na kojima sudjeluju djeca, trebale bi biti prilagođene njihovom ritmu i rasponu pozornosti: trebalo bi planirati redovite stanke, a ročišta ne bi trebala predugo trajati.⁷² Također, kako bi se olakšalo sudjelovanje djece do njihove potpune spoznajne sposobnosti i podržala njihova osjećajna stabilnost, prekide i odvratanja pozornosti tijekom sudskih rasprava trebalo bi svesti na najmanju mjeru.⁷³

4.1. Uloga posebnog zastupnika u postupcima međunarodne otmice djeteta

Doktrina i praksa pretežnog su stajališta da ostvarenje prava djeteta na izražavanje mišljenje treba provesti posredno (putem roditelja, zastupnika, područnog ureda Hrvatskog zavoda za socijalni rad), a ne neposredno pred upravnim tijelom, odnosno sudom koji rukovodi postupkom u povodu međunarodne otmice djeteta.⁷⁴ Osim nepotrebnog izlaganja stresu, argument koji se ističe u korist takovog stajališta jest da bez specijaliziranog razumijevanja dječjeg razvoja, kao i obuke i iskustva u intervjuiranju djece, nadležna tijela neće moći učinkovito izvući djetetove privatne osjećaje, kao ni razlikovati djetetova zrela i razumna stajališta, od nezrelih, prolaznih, iracionalnih ili stajališta na koje je utjecao roditelj kojem je dijete više naklonjeno.⁷⁵ Promatrajući međunarodnu otmicu djeteta, vidljivo je da se radi o

⁶⁸ *Op.cit.*, bilj. 22., str. 28.

⁶⁹ *Ibid.*, str. 29.

⁷⁰ *Op.cit.*, bilj. 37., čl. 5.

⁷¹ Parać Garma, M., Položaj djeteta i pravo na izražavanje mišljenja u sudskim postupcima u kojima se odlučuje o pravima djeteta, u: Filipović, G., Osmak Franjić, D. (ur.), *Dijete u pravosudnom postupku – Primjena Europske konvencije o ostvarivanju dječjih prava*, Zbornik priopćenja sa stručnih skupova pravobraniteljice za djecu, Ured pravobranitelja za djecu Republike Hrvatske, Zagreb, 2012., str. 146.

⁷² *Op.cit.*, bilj. 22., str. 30.

⁷³ *Ibid.*

⁷⁴ Knol Radoja, K., Pravo na saslušanje i izražavanje mišljenja u posebnim ovršnim postupcima radi predaje djeteta i ostvarivanje osobnih odnosa s djetetom, Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, 42, 2021., 1., str. 171.

⁷⁵ Warshak, R. A. (2003). Payoffs and Pitfalls of Listening to Children. *Family Relations*, 52(4), str. 375.

visoko konfliktnom postupku u kojem postoji sukob, odnosno u kojem postoji znatna opasnost pojave sukoba interesa između djeteta i njegovih uobičajenih zastupnika, roditelja. Slijedom navedenog, imenovanje posebnog zastupnika djetetu, nameće se kao opcija koja bi u navedenim okolnostima sukoba roditelja, djetetu pružila najveću moguću zaštitu.

Članak 10. EKODP-a pobliže određuje dužnosti koje imenovani zastupnik ima prema djetetu. Prvenstveno, djetetu treba pružiti sve odgovarajuće informacije, kao i objašnjenja posljedica koje bi mogle proizaći iz postupanja u skladu s djetetovim mišljenjima, kao i posljedica koje bi mogle proizaći iz zastupnikovih vlastitih radnji.⁷⁶ Navedene dužnosti zastupnik ne mora ispuniti ako bi one očito bile u suprotnosti s djetetovim najboljim interesom te ako dijete, prema unutarnjem pravu, nije postiglo dostatnu sposobnost razumijevanja.⁷⁷ Također, zastupnik određuje djetetova mišljenja te ga iznosi sudu, ali isto kao i s prethodnim dužnostima, samo ako to ne bilo u očitoj suprotnosti s djetetovim najboljim interesom.⁷⁸ Uspoređujući odredbe EKODP-a s odredbama koje o posebnom zastupniku nalazimo u domaćem zakonodavstvu, dok su u mnogočemu slične, također između njih postoje određene razlike. Prema članku 240. ObZ-a posebni skrbnik dužan je zastupati dijete u postupku za koji je imenovan, obavijestiti dijete o predmetu spora, tijeku i ishodu na način koji je primjeren djetetovoj dobi te, u odstupanju od odredbi EKODP-a, prema potrebi kontaktirati s roditeljem ili drugim osobama koje su djetetu bliske.⁷⁹ Razlike između EKODP-a te domaćeg zakonodavstva vidimo i u području regulacije načina pribavljanja djetetova mišljenja. Dok EKODP ne sadrži izričitu odredbu o načinu na koji bi poseban zastupnik trebao pristupiti pribavljanju djetetova mišljenja, to pitanje u domaćem zakonodavstvu regulirano je Pravilnikom o pribavljanju mišljenja djeteta. Prema njemu, posebni zastupnik prilikom pribavljanja mišljenja djeteta koristi pomoć stručne osobe, osim ako sam ima stručna znanja i vještine potrebne za komunikaciju s djetetom i utvrđivanje mišljenja djeteta.⁸⁰ Stručnom osobom Pravilnik smatra psihologa, a iznimno i drugu stručnu osobu odgovarajuće stručne spreme te stručnih znanja i vještina potrebnih za utvrđivanje mišljenja djeteta.⁸¹ Što se tiče same

⁷⁶ *Op.cit.*, bilj. 19., čl. 10.

⁷⁷ *Ibid.*

⁷⁸ *Ibid.*

⁷⁹ *Op.cit.*, bilj. 31., čl. 240.

⁸⁰ *Op.cit.*, bilj. 37., čl. 3.

⁸¹ *Ibid.*, čl. 2.

osobe posebnog zastupnika, dok EKODP izričito ne propisuje tko treba biti imenovan u tu ulogu, već tu odluku prepušta domaćim vlastima, u Republici Hrvatskoj za posebnog zastupnika djeteta imenovati će se osoba s položenim pravosudnim ispitom, zaposlena u Centru za posebno skrbništvo.⁸² Ipak, neovisno o tome tko će biti imenovan u ulogu posebnog skrbnika, iz navedenog prikaza dužnosti zastupnika, vidljivo je da bi to trebala biti osoba koja mora imati dostatno znanje i razumijevanje različitih aspekata postupka donošenja odluka koja će djelovati isključivo u interesu djeteta, te kako bi mogla što bolje ispuniti svoje obveze, trajno i temeljito se osposobljavati te biti sposobna komunicirati s djecom u skladu s njihovom razinom shvaćanja.⁸³

4.1.1. Način komuniciranja s djetetom

Govoreći o jeziku i komunikaciji sa djecom, važno je napomenuti da verbalna komunikacija nije jedino sredstvo putem kojeg ona izražavaju svoja stajališta, želje i mišljenja. Kao što je i napomenuo UN-ov Odbor za prava djeteta, puna implementacija članka 12. KPD, koje djetetu jamči pravo na saslušanje, podrazumijeva prepoznavanje i poštivanje neverbalnih oblika komunikacije, kao što su igra, govor tijela, izrazi lica, crtanje i slikanje, kroz koje vrlo mlada djeca iskazuju razumijevanje, izbor i preferencije.⁸⁴ Također, djeci sa invaliditetom, posebno onoj koje imaju poteškoće u izražavanju svojih stavova, treba dopustiti korištenje svih oblika komunikacije koja će im omogućiti i olakšati proces izražavanja mišljenja.⁸⁵ Slijedom navedenog vidljivo je da su vrlo mlada djeca, čak i dojenčad, kao i djeca s poteškoćama u učenju i razvoju, sposobna izraziti svoja stajališta.⁸⁶ Naravno, navedene situacije zahtijevaju suradnju nadležnih tijela te stručnjaka, kao i njihovu pripremljenost i educiranost kako bi svakom djetetu bila pružena mogućnost djelotvornog sudjelovanja u postupku.

⁸² *Op.cit.*, bilj. 31., čl. 240.

⁸³ *Op.cit.*, bilj. 19., čl. 10.

⁸⁴ UN Committee on the Rights of the Child (CRC), *General comment No. 12 (2009): The right of the child to be heard*, CRC/C/GC/12, 20 July 2009., str. 9. (dostupno na: <https://www.refworld.org/docid/4ae562c52.html>)

⁸⁵ *Ibid.*

⁸⁶ Cf. Lansdown G., *The evolving capacities of the child*, Innocenti Research Centre, UNICEF/Save the Children, Florence (2005), str. 4.

5. KARAKTERISTIKE SASLUŠANJA DJETETA

5.1. Pozitivne strane saslušanja djeteta

U prilog saslušanja djeteta tijekom postupka međunarodne otmice djeteta, navode se dva osnovna argumenta. Prvenstveno, pružanjem djetetu prilike da iznese svoje stavove, mišljenja te želje, nadležnim tijelima omogućava se cjelovitiji uvid u obiteljsku situaciju koja čini pozadinu samog postupka, usmjeravajući njihovu pažnju na okolnosti i činjenice koje bi možda inače bile previdene ili nedovoljno naglašene.⁸⁷ Time će odluke u postupku biti kvalitetnije te će imati veću vjerojatnost da budu prihvaćene, odnosno provedene od strane djeteta.⁸⁸ Ukratko, djeca imaju nešto važno za reći, što može izmijeniti odluke koje za njih donosimo, kao i način na koji ih donosimo.⁸⁹ Drugi argument koji podržava saslušanje djeteta tijekom postupka međunarodne otmice djeteta, ogleda se u okolnosti da djeca imaju korist od sudjelovanja u odlukama koje se tiču središnjih pitanja njihovih života.⁹⁰ Istodobno, kako se djeca razvijaju tako i imaju pravo na rastući stupanj odgovornosti u regulaciji stvari koja ih se tiču.⁹¹ Pružajući djetetu mogućnost interpretacije vlastitih interesa,⁹² kao i razmatranjem i uklapanjem rezultata takve interpretacije u proces odlučivanja u postupku, dijete se osnažuje te ga se potvrđuje kao subjekta ljudskih prava, a ne samo subjekta zaštite.⁹³ Nadalje, kako djetetovim mišljenim treba biti pridana dužna težina, donositelj odluke mora djetetu objasniti ishod postupka te mu mora pojasniti na koji je način njegove stavove uzeo u obzir.⁹⁴ Time se osigurava da djetetovi stavovi budu shvaćeni ozbiljno, dok će dana objašnjenja potencijalno potaknuti dijete da ili prihvati odluku ili podnese drugačiji prijedlog, odnosno u slučaju sudskog ili upravnog postupka, da podnese žalbu ili prigovor.⁹⁵ Uzevši sve navedeno u obzir, davanjem djetetu aktivne uloge u postupku, pokazuje mu se da su njegovi stavovi i mišljenja bitni, čime se u konačnici unapređuje njegovo iskustvo vezano uz proces donošenja odluke.⁹⁶

⁸⁷ *Op.cit.*, bilj. 75., str. 374.

⁸⁸ *Op.cit.*, bilj. 54., str. 13.

⁸⁹ *Op.cit.*, bilj. 75. str. 374.

⁹⁰ *Ibid.*

⁹¹ *Op.cit.*, bilj. 84., str. 20.

⁹² *Op.cit.*, bilj. 58., str. 433.

⁹³ *Op.cit.*, bilj. 74., str. 171.

⁹⁴ *Op.cit.*, bilj. 84., str. 13.

⁹⁵ *Ibid.*, str. 13.

⁹⁶ Elrod, L., Please let me stay, Hearing the Voice of the Child in Hague Abduction cases, 63, Oklahoma Law Review, 663, 2011., str. 666.

Ipak, uzevši navedene pozitivne strane saslušanja djeteta u obzir, pogrešno bi bilo reći da bi dijete tijekom postupka međunarodne otmice djeteta uvijek trebalo biti saslušano, odnosno da bi njegovim stavovima, mišljenjima te preferencijama trebalo uvijek pridati presudnu važnost prilikom donošenja odluke o povratku djeteta u državu njegova zadnjeg uobičajenog boravišta. Razlog tomu nalazimo u postojanju određenih opasnosti, inherentnih samom procesu saslušanja djeteta, prisutnost kojih može dovesti do rezultata u postupku koji će biti protivni djetetovom najboljem interesu, odnosno rezultata koji će imati negativan utjecaj na njegovu sadašnju, kao i buduću dobrobit.

5.2. Opasnosti vezane uz saslušanje djeteta

Primarna opasnost koja se javlja u toku procesa saslušanja djeteta očituje se u izjednačavanju onoga što dijete kaže s onim što je zapravo u njegovom najboljem interesu.⁹⁷ Dijete koje ima iznimno blizak odnos s ocem te želi ostati s njim, ali je njegov otac fizički nasilan prema njegovoj majci; dijete koje je pretjerano ovisno o majci te kojemu bi koristilo provođenje vremena s ocem, ali odbija odnos s ocem zbog straha odvajanja od majke; dijete koje želi ostati s ocem jer ga pušta da jede slatko kada god hoće; dijete koji ima blizak i stabilan odnos s ocem, ali izražava preferenciju ostanka s majkom, zato što je prisustvovao očevom atipičnom i zastrašujućem emocionalno ispadu, praćenog njegovim duljim odsustvom.⁹⁸ Dok bi u navedenim slučajevima odluka nadležnog tijela kojom odbija povratak djeteta, uslijed njegova protivljenja, bila u skladu s djetetovim izraženim preferencijama, istodobno bi mogla imati negativan utjecaj na djetetov budući emocionalni razvoj te bi samim time bila protivna njegovom najboljem interesu. Djeca ne moraju uvijek znati što je najbolje za njih, a njihove preferencije mogu proizlaziti iz razloga koji su objektivno nedostadni da se na njima temelji odluka koja će ograničiti, a u nekim situacijama potpuno minimalizirati kontakt između roditelja i djeteta. Stoga, ako propustimo razumjeti okolnosti i motive koji čine pozadinu

⁹⁷ Op.cit., bilj. 75., str. 374.

⁹⁸ Ibid.

djetetovih izraženih mišljenja, želja te preferencija, umjesto da nam pomogne, saslušanje djeteta moglo bi nas dovesti do neželjenih rezultata.

Ostale opasnosti prisutne prilikom saslušanja djeteta pojavljuju se kao posljedica utjecaja kojeg postupak međunarodne otmice ima na odnose između članova u obiteljskoj zajednici. Naime, dajući mogućnost djetetu da izrazi svoje stavove i mišljenja, kao i uzimanjem istih u obzir prilikom odlučivanja u postupku, dijete se neizbježno stavlja u središte sukoba koji postoji između njegovih roditelja. Konflikt lojalnosti koji može proizaći iz navedene situacije, odnosno mišljenje djeteta da mora zauzeti stranu u sporu ili napraviti izbor između svojih roditelja, osim do pojave osjećaja krivnje i odgovornosti kod djeteta zbog odluke u postupku, može u konačnici dovesti do formiranja patološke privrženosti prema jednom, uz istodobno patološko otuđenje od drugog roditelja.⁹⁹ Navedene posljedice sukoba lojalnosti u kojem bi se dijete moglo naći, predstavljaju dostatan razlog da se kategorično odbijanje djeteta povratku u državu uobičajenog boravišta ne uzme u obzir. Navedeno stajalište zauzeo je i ESLJP u odluci *Gajtani v. Switzerland*,¹⁰⁰ kada je ustanovio da je mišljenje djeteta dovoljno uzeto u obzir od strane nadležnih tijela, iako je žalbeni sud u Švicarskoj, bez ponovnog saslušanja djeteta, odredio njegov povratak u Sjevernu Makedoniju, usprkos protivljenju djeteta koje je bilo izraženo pred prvostupanjskim tijelom. ESLJP je pojasnio da domaća tijela uživaju određeno polje slobodne procjene po tom pitanju, da je žalbeni sud pažljivo ispitao djetetove izjave, na temelju čega je uočio želju djeteta da majku zaštiti od odgovornosti, posebno u vezi s otmicom, kao i da se dijete našlo u sukobu lojalnosti, strahujući da će biti odsječeno od majke ako nastavi kontakt s ocem.¹⁰¹ Slijedom navedenog ESLJP nije smatrao nerazumnim zaključak žalbenog suda da ponašanje djeteta nije odavalo dovoljnu zrelost da bi se njegovo mišljenje smatralo dovoljno autonomnim.¹⁰² Štoviše, ustvrdio je da je žalbeni sud razumno mogao smatrati da daljnje saslušanje djeteta nije potrebno, iz razloga što bi saslušanje djeteta koje se nalazi u sukobu lojalnosti, moglo za dijete imati traumatične posljedice, kao i znatno oduljiti postupak.¹⁰³

⁹⁹ *Op.cit.*, bilj. 75., str. 375.

¹⁰⁰ ESLJP, Predmet *Gajtani protiv Švicarske*, Zahtjev br. 43730/07, 9. rujana 2014.

¹⁰¹ *Ibid.*, § 16.

¹⁰² *Ibid.*, § 107.

¹⁰³ *Ibid.*, § 111

Ipak, najznačajnija opasnost koja se javlja kao posljedica stavljanja djeteta u središte sukoba između roditelja ogleda se u mogućnosti manipulacije, kao i vršenja pritiska na dijete od strane roditelja, kako bi djetetovi stavovi i mišljenja išli u korist njihovom položaj u postupku. Umjesto da značajno sudjeluje u postupku te bude osnaženo, dijete gubi svoj glas te se njegova uloga u postupku svodi na iznošenje stajališta onog roditelja koji ostvaruje najveći utjecaj na njega. Jedan od glavnih načina pridobivanja djeteta na svoju stranu te ujedno i jedan od najštetnijih predstavlja narušavanje odnosa koji postoji između djeteta i drugog roditelja. Korištenjem različitih taktika kao što su selektivna pažnja, ponavljanje, zastrašivanje, pretjerana popustljivost i sugestija, roditelj može pokvariti mišljenje koje dijete ima o drugom roditelju.¹⁰⁴ Jednom kad dijete stvori pretežito negativno mišljenje o roditelju, a posebice ako ga javno izrazi, ono može postati duboko ukorijenjeno i iznimno otporno na izmjenu, čak i kad je sukobljeno s informacijama koje mu direktno proturječe.¹⁰⁵ Stoga, kao što je i istaknuo ESLJP, odluka utemeljena na stajalištima djeteta koje nije u mogućnosti formirati i izraziti ta stajališta u skladu s vlastitim željama, primjerice zbog konflikta lojalnost i/ili izloženosti otuđujućem ponašanju jednog roditelja, mogla bi biti protivna članku 8. EKLJP-a.¹⁰⁶

5.3. Utjecaj djetetovog mišljenja na odluku suda ili upravnog tijela

Koliku će važnost nadležna tijela pridati izraženom mišljenju djeteta u postupcima međunarodne otmice djeteta, odluka je čije je donošenje prepušteno njihovoj diskrecijskoj ocjeni. Kako je ustvrdio ESLJP, opće je pravilo da nacionalni sudovi ocijene dokaze koji su im predstavljeni, kao i sredstva koje će koristiti pri utvrđivanju relevantnih činjenica.¹⁰⁷ Dok je saslušanje djeteta u stvarima koje ih se tiču od značajne važnosti, njihova mišljenja, kojima se mora pridati određena težina, nisu nužno nepromjenjiva, niti uvijek dostatna da nadjačaju interes roditelja, posebice što se tiče redovitog ostvarivanja kontakta s djetetom.¹⁰⁸ Dakako, kao što je i ranije navedeno, mišljenja četrnaestogodišnjaka i petnaestogodišnjaka nose sa sobom znatniju težinu, te je moguće argumentirati njihovo većinsko prihvaćanje, neovisno o interesima roditelja. Ipak, u svim ostalim situacijama, pravo djeteta da izrazi svoje stavove ne bi trebalo tumačiti kao davanje djetetu bezuvjetnog prava veta, bez uzimanja u obzir drugih čimbenika i

¹⁰⁴ *Op.cit.*, bilj. 75., str. 375.

¹⁰⁵ *Ibid.*

¹⁰⁶ ESLJP, Predmet K.B. i drugi protiv Hrvatske, Zahtjev br. 36216/13, 14. ožujka 2017., § 143

¹⁰⁷ ESLJP, Predmet *Vidal protiv Belgije*, presuda od 22. travnja 1992., Series A no. 235-B, pp. 32-33, § 33

¹⁰⁸ *Op.cit.*, bilj. 63., § 115.

provođenja utvrđivanja djetetovog najboljeg interesa.¹⁰⁹ Naravno, to znači da ovisno o okolnostima pojedinog slučaja, nadležno tijelo može odbiti saslušati dijete, odnosno njegovom mišljenju pridati neznatnu važnost.¹¹⁰

Jasno je da je u djetetovom interesu da veze s njegovom obitelji budu održavane, osim u slučajevima kad se obitelj pokazala naročito nepodobnom zbog toga što prekid navedenih veza znači odvajanje djeteta od njegovih korijena.¹¹¹ Slijedom navedenog, djetetov interes nalaže da obiteljske veze mogu biti prekinute samo u iznimnim okolnostima te da sve mora biti poduzeto kako bi se osobne veze sačuvale, i kada je to moguće, obitelj ponovno okupila.¹¹² Istovremeno, djetetov interes također podrazumijeva njegov razvoj u zdravom okruženju te roditelj ne može poduzeti mjere koje bi štetile djetetovom zdravlju i razvoju.¹¹³ Stoga, sukladno Haškoj konvenciji, hitni povratak protupravnog odvedenog ili zadržanog djeteta trebao bi biti određen, osim ako bi ga povratak izložio fizičkoj ili psihološkoj opasnosti ili bi ga inače stavio u nepodnošljivu situaciju. Ipak, isto kao što u situaciji u kojoj postoji protivljenje djeteta povratku u državu uobičajenog boravišta, nadležno tijelo ne bi trebalo utemeljiti svoju odluku isključivo na njemu, sama primjenjivost Haške konvencije ne bi trebala podrazumijevati automatsko ili mehaničko donošenje odluke kojom se naređuje povratak djeteta. Uzevši sve navedeno u obzir, saslušanje, odnosno vrednovanje djetetovog mišljenja prilikom odlučivanja nadležnog tijela o njegovu povratku mora biti provedeno u sklopu analize obiteljske situacije, kao i faktičnih, emocionalnih, psiholoških, materijalnih i zdravstvenih čimbenika, kao i uravnotežene i razumne procjene interesa svake osobe u postupku, posebno pazeći pritom da odluku koja će biti donesena predstavlja najbolje rješenje za oteto dijete.¹¹⁴

6. ZAKLJUČAK

Postupak međunarodne otmice djeteta pogađa u značajnom dijelu interese djeteta dok odluka donesena na njegovom kraju može imati duboke posljedice za njegovu budućnost. Stoga,

¹⁰⁹ *Op.cit.*, bilj. 63., § 115.

¹¹⁰ Vidi: ESLJP, Veliko vijeće, Predmet Sahin protiv Njemačke, Zahtjev br. 30943/96, 8. srpnja 2003. Sud nije ispitaio petogodišnje dijete jer bi to predstavljalo rizik za njega; Također, u predmetu Gajtani protiv Švicarske, mišljenje jedanaestogodišnjeg djeteta nije uzeto u obzir zbog utjecaja roditelja, § 110-111

¹¹¹ ESLJP, Predmet Gnahoré protiv Francuske, Zahtjev br. 40031/98, 19. rujna 2000., § 59.

¹¹² *Ibid.*

¹¹³ *Ibid.*

¹¹⁴ ESLJP, Veliko vijeće, Predmet Neulinger i Shuruk protiv Švicarske, Zahtjev br. 41615/07, 6. srpnja 2010., § 139.

nelogično bi bilo reći da dijete, za kojeg predmetni postupak ima toliku važnost, ne bi trebao imati mogućnost sudjelovanja u njemu, odnosno izražavanja svojih stavova, mišljenja te preferencija. Ipak, dok bi djetetovo sudjelovanje trebalo biti neupitno, postavlja se pitanje kolika bi težina trebala biti pridana njegovim željama i osjećajima. Djetetova ovisnost o roditeljima te opasnosti njegovom saslušanju koje iz te ovisnosti proizlaze, kao i pitanje je li dijete premlado da u potpunosti razumije i navigira kompleksnom situacijom kao što je međunarodna otmica djece, dovode do formiranja stajališta protiv davanja znatne težine djetetovim stavovima. Moguće je zauzimanje suprotnog stajališta prema kojem, čak i ako znamo da je djetetovo mišljenje neispravno, iracionalno ili patološko, trebala bi mu biti pridana presudna važnost iz poštovanja prema njegovoj autonomiji ili iz razloga što će za njih biti bolje ako sama odlučuju o razini kontakta kojeg će imati sa svakim roditeljem.¹¹⁵ Svakako, dok navedena stajališta imaju određene pozitivne strane, imaju i određene nedostatke te se čini da se najbolje rješenje pitanja vrjednovanja djetetovog stajališta u postupku međunarodne otmice djeteta nalazi negdje između. Naime, nadležno tijelo bi uvijek trebalo omogućiti sudjelovanje djeteta u postupcima međunarodne otmice i to pod uvjetima koje će umanjivati opasnosti koje su prisutne prilikom saslušanja djeteta, kao i njegov stres, te mu omogućiti izbor načina na koji da bude saslušan, bilo to neposredno, ili posredno, putem zastupnika ili druge stručne osobe. Naravno, osiguravanje glasa djetetu ne znači stavljanje donošenja konačne odluke u njegove ruke. Tu odgovornost i dalje zadržavaju nadležna tijela koja bi trebala bi posebno educirana u načinu vođenja postupaka koji se tiču djetetovih interesa, kao i u samoj komunikaciji s djetetom. Samo će nadležna tijela, uzimajući u obzir posebne okolnosti svakog slučaja, kao i djetetovo mišljenje, moći donijeti odluku koja će u najvećem mogućem opsegu poštovati interese svih osoba uključenih u postupku, stavljajući poseban naglasak na najbolji interes djeteta.

¹¹⁵ *Op.cit.*, bilj. 75., str. 375.

LITERATURA

Knjige i članci:

European Union Agency for Fundamental rights, European Court of Human Rights, Council of Europe, *Handbook on European law relating to the rights of the child*, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2022., str. 95. (dostupno na: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-coe-2022-handbook-child-rights_en.pdf)

Elrod, L., Please let me stay, Hearing the Voice of the Child in Hague Abduction cases, 63, *Oklahoma Law Review*, 663, 2011., str. 663-690.

Elrod, L., Client-Directed Lawyers for Children: It Is the Right Thing to Do?, 27 *Pace L. Rev.* 869, 2007., str. 869-920.

Korać Graovac, A., Pravo djeteta da bude saslušano - Opći komentar br. 12 Odbora za prava djeteta (2009.), u: Filipović, G., Osmak Franjić, D. (ur.), *Dijete u pravosudnom postupku – Primjena Europske konvencije o ostvarivanju dječjih prava*, Zbornik priopćenja sa stručnih skupova pravobraniteljice za djecu, Ured pravobranitelja za djecu Republike Hrvatske, Zagreb, 2012., str. 117-137.

Parać Garma, M., Položaj djeteta i pravo na izražavanje mišljenja u sudskim postupcima u kojima se odlučuje o pravima djeteta, u: Filipović, G., Osmak Franjić, D. (ur.), *Dijete u pravosudnom postupku – Primjena Europske konvencije o ostvarivanju dječjih prava*, Zbornik priopćenja sa stručnih skupova pravobraniteljice za djecu, Ured pravobranitelja za djecu Republike Hrvatske, Zagreb, 2012., str. 139-148.

Parkinson, P., Cashmore, J., *The voice of child in family law disputes*, Oxford university press, New York, 2008.

Pryor, J., Emry, R., Children of divorce, u: Pufall, P., Unsworth, R. (ur.), *Rethinking Childhood*, Ruetgers University Press, 2004., str. 170-188.

Šimović, I., Majstorović, I., Povreda prava na obiteljski život u postupcima međunarodne otmice djece: o značenju načela žurnog postupanja, *Hrvatska pravna revija*, Vol. 17, 2017., 11. str. 1-9.

Warshak, R. A. (2003). Payoffs and Pitfalls of Listening to Children. *Family Relations*, 52(4), 373–384. (dostupno na: <http://www.jstor.org/stable/3700318>)

Župan, M., Drventić, M., Prekogranične građanskopravne otmice djece, u: Župan, M. *et al.*, *Prekogranično kretanje djece u Europskoj uniji*, Pravni fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek, 2019., str. 345-379.

Pravni izvori:

Cf. Lansdown G., The evolving capacities of the child, Innocenti Research Centre, UNICEF/Save the Children, Florence (2005).

Charter of fundamental rights of the European Union (2012), Official Journal of the European Union, C 326, 26.10.2012.

Council of Europe, Committee of Ministers of the council of Europe Guidelines on child friendly justice, 17 November 2010. (dostupno na: <https://rm.coe.int/16804b2cf3>)

Council of Europe: Committee of Ministers, Recommendation CM/Rec(2012)2 of the Committee of Ministers to member States on the participation of children and young people under the age of 18, 28 March 2012.

Council Regulation (EU) 2019/1111 of 25 June 2019 on jurisdiction, the recognition and enforcement of decisions in matrimonial matters and the matters of parental responsibility, and on international child abduction (recast)

Europska konvencija o ostvarivanju dječjih prava, Narodne novine – Međunarodni ugovori, br. 1/2010, 3/2010.

Konvencija o građanskopravnim aspektima međunarodne otmice djece od 25. listopada 1980.; Konvenciju potpisala i ratificirala Savezna Federativna Republika Jugoslavija 27. rujna 1991. (Službeni list SFRJ, Međunarodni ugovori, br. 7/91.); notifikacijom o sukcesiji Republika Hrvatska je stranka od 8. listopada 1991. (Narodne novine, Međunarodni ugovori, br. 4/94.)

Konvencija o pravima djeteta, Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori, br. 15/90. Preuzeta u pravni poredak Republike Hrvatske na temelju notifikacije o sukcesiji, Narodne novine – Međunarodni ugovori, br. 12/93 i 20/97

Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, Narodne novine, Međunarodni ugovori, br. 18/97., 6/99., 14/02., 13/03., 9/05., 1/06. i 2/10.

Obiteljski zakon (NN 103/15, 98/19, 47/20, 49/23, 156/23)

Opća Deklaracija o ljudskim pravima, Narodne novine – Međunarodni ugovori, br. 12/2009. (dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/međunarodni/2009_11_12_143.html)

Perez-Vera, E., Explanatory Report, in 3 Hague Conference on Private International Law: Actes et documents de la Quatorzieme session, 6 au 25 octobre 1980, Tome III, Enlèvement d'enfants 460, 'II 113 (1982), available at <http://www.hcch.netie/conventionslexpl28e.htm>

Pravilnik o načinu pribavljanja mišljenja djeteta (Narodne novine, br. 123/15)

THE FAMILY CODE OF THE RUSSIAN FEDERATION NO. 223-FZ OF DECEMBER 29, 1995 (with the Amendments and Additions of November 15, 1997, June 27, 1998, January 2, 2000, August 22, December 28, 2004, June 3, December 18, 29, 2006, July 21, 2007, June 30, 2008)

UN Committee on the rights of the child (2003). General comment No. 5 (2003) – General measures of implementation of the Convention on the Rights of the Child, CRC/GC/2003/5, 27 November 2003. (dostupno na: <https://www.refworld.org/legal/general/crc/2003/en/36435>)

UN Committee on the Rights of the Child (CRC), *General comment No. 12 (2009): The right of the child to be heard*, CRC/C/GC/12, 20 July 2009. (dostupno na: <https://www.refworld.org/docid/4ae562c52.html>)

Zakon o provedbi Konvencije o građanskopravnim vidovima međunarodne otmice djece (Narodne novine, br. 99/18.)

Sudska praksa:

ESLJP, Predmet C. protiv Finske, Zahtjev br. 18249/02, 9. svibnja 2006.

ESLJP, Predmet C. protiv Hrvatske, Zahtjev br. 80117/17, 3. listopada 2020,

ESLJP, Predmet Gajtani protiv Švicarske, Zahtjev br. 43730/07, 9. rujna 2014.

ESLJP, Predmet Gnahoré protiv Francuske, Zahtjev br. 40031/98, 19. rujna 2000.

ESLJP, Predmet K.B. i drugi protiv Hrvatske, Zahtjev br. 36216/13, 14. ožujka 2017.

ESLJP, Predmet M. i M. protiv Hrvatske, Zahtjev br. 10161/12, 3. rujna 2015.

ESLJP, Predmet *Vidal protiv Belgije*, presuda od 22. travnja 1992., Series A no. 235-B

ESLJP, Predmet W. protiv Ujedinjenog Kraljevstva, presuda od 8. srpnja 1987., Series A no. 121

ESLJP, Predmet Zelikha Magomadova protiv Rusije, Zahtjev br. 58724/14, 8. listopada 2019.

ESLJP, Veliko vijeće, Predmet Neulinger i Shuruk protiv Švicarske, Zahtjev br. 41615/07, 6. srpnja 2010.

ESLJP, Veliko vijeće, Predmet Sahin protiv Njemačke, Zahtjev br. 30943/96, 8. srpnja 2003.

ESLJP, Veliko Vijeće, Predmet X protiv Latvije, Zahtjev br. 27853/09, 26. studenog 2013.